

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՖՐԱՆՍԱՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԹՈՒՅԻ ՄԱՌԻ ԱԹՄԱԾԵԱՆ

Բարեկամներէ՛ս մին, ինքն ալ բանաստեղծ, փափաքեցաւ որ «Սիոն»-ի չֆերէն, որուն իր Թանկագին աշխատակցութիւնը բերաւ յօճախ Տիկ. Մառի Աթմաճեանը, բաժնեկից ըլլամ բանաստեղծուհիի նկատմամբ իր ունեցած հիացումին:

Նոր մը չէ Մառի Աթմաճեանը: Երեսունէ աւելի տարիներու յաստակաւորի մը գործին տալին ենք և այս պարագան պիտի բաւէր որ ժամանակը կարեւորութեամբ մօտենայինք իր հինգ հատորներէ բաղկացած գործին. Գողգոթայի Շուշաններ, Աստղաբազմ, Յաւիտեանական Ուղիներ, Գաղթաշխարհի Երգեր, Ոսկի Գեղօն, որոնք իւր հոգիէն ծորող կաթիլներ են, մանաւանդ մը քաղցրութեամբ:

Իր ստեղծագործութեան մէջ քերթողուհին անցած է անշուշտ գրական որոշ յեղաշրջումներէ, երեսասարդական տպաւորութիւններէ մինչև հասունութիւնը, սակայն պահած է իր հոգիին բարեխառնութիւնը: Երեսուն տարիներու ընդմէջէն Թաւաղող այս հատորները կը պահեն զգացումի և ոճի հասարակաց նկարագիր մը, որ Թերութիւն մը ըլլալէ աւելի բան մըն է, անով յատկանշելու բանաստեղծուհիի սկզբնական բխումը մշտնջենաւորող խանդը, որ իր հոգիի կրակէն կարմրած Թելով մը կը լուսաւորէ իր բոլոր քերթուածները:

Եթէ յետպատերազմեան Սփիւռքի մեր քերթողութիւնը երեսն ուղեք, կրնանք ըսել Թէ ան պիտաւոր երկու ուղղութիւններ ունեցաւ. Միջին Արևելքի բանաստեղծներ և Փարիզեան դպրոցը, եթէ մեծ չի հնչեր բառը: Չենք յիշեր Ամերիկան և յետպատերազմեան Պոլսը, որոնք համեմատաբար մնացին գունաթափ, առանց յաւելումի: Միջին Արևելքի քերթողները հաւատարիմ մընացին համաշխարհային առաջին պատերազմէն առաջ իրագործուած մեր գրական աւանդութեան: Փարիզի դրողները փորձեցին ժամանակին ու միջավայրին հետ ըլլալ, առանց մեծ նուաճումներու: Մառի Աթմաճեանը հակառակ Ֆրանսահայ մը ըլլալուն, առաջին ուղղութեան հետեող մը եղաւ:

Հոս պէտք է շեշտել Թէ մեր օրերու Սփիւռքի գրականութիւնը ուշագրաւ է իր միութեան պահպանով: Ոչ մին յետպատերազմեան մեր գրողներէն զետեղելի է իր միջավայրին և ժամանակին մէջ: Համաշխարհային գոյգ աղէտները և անոնց անդրադարձը ինչպէս Արևմտեան մեծ երկիրներու, այնպէս ալ մեր մէջ իրենց բաժինը ունեցան անշուշտ: Մենք մեր առաջին մեծ աղէտին դռնաբանք հարիւրաւոր տարիներու մտայնութիւն մը, հետևաբար Սփիւռքի մէջ տակաւին չունինք հոգեյառակը երբեմնի մեր ժողովուրդին, նոյն հիւսքով, բարեխառնութեամբ և առանձնութիւններով Սփիւռքի մէջ նոր կազմուած դադութները, հակառակ իրենց ծաւալին և տարրողութեան, դեռ չեն գտած բիրեղացման անհրաժեշտ նկարագիրը, ծնունդ կարենալ տալու իմացական գործունէութեան: Սրտառուչ է ջանքը, բայց նուազ իանդամառող իրագործումը:

Գրականութիւնը, ինչպէս բոլոր արուեստները, ունին իրենց արտաա-
քին և ներքին պայմանները: Առաջինը՝ առելի առարկայական ընդթոյժ և երկ-
րորդը՝ ենթակայական: Գրաւէտը ծնունդ է ժամանակի մը, բայց ժամա-
նակը չէ՝ զայն ծնողը: Գալով իր ընկերային հանդամանքին, անխառն ուրտն
ինքզինքին նոյնքան ընկերութեան կը պատկանի: Եթէ սովորութեամբ ընկե-
րութեան պատկանի, այս բոլորանուէր գիշումը թոյլ չի տար իրեն որ ան ար-
ուեստի փղանին բարձրանայ, միւս կողմէն եթէ ուրանայ ընկերութիւնը, նո-
րէն կը գաղթի արուեստի իրտկան դործերու հեղինակ ըլլալէ: Ուրովհետեւ եթէ
պատկանի ինքզինքին, իր ներքին ճշմարտութեան, կը դառնայ վերացական-
իսկ եթէ պատկանի միայն ժամանակին, այսինքն ընկերութեան, կը մնայ ծան-
ծաղ: Կայ կեանքի անխտիր իրականութիւն մը, և կոյ ժամանակի առօրեան,
դրագէտի պարտքն է գանտք ներգաշնակել:

Անհատական թէ ընկերային ըլլալու հարցը թեթեւ կշռուելի խղիւր մը
չէ: Ստեղծարարծողը մեծ է երբ կրնայ իր խաշնները ընկերութեանը ընել,
լսածելոյ՝ այս կերպ անձին և ընկերութեան առերևոյթ հակամարտութիւնը: Ի
վերջոյ պէտք չէ մոռնալ որ գրաւէտը ձայնն է իր ժողովուրդին, հողիէ մը
բարձրացող և հոգիներուն գացող:

Ռեկինք թագաւթիւ բանաստեղծական հատորներ որոնք գրուած են ա-
պոհնովարար անկեղծութեամբ և ներքին բեղումով, սակայն մեծ մասը անոնց-
մէ գուրկ են յատկանշական ընդթէն, ներքին ձայնէն, վերատեղծումի կրակէն:
Իրականութիւնը կը մնայ անձնարարական, երբ վերատեղծումը չի յաղդիր:
Գրականութիւնը հոգիի սլացքն է դէպի գեղեցիկը, նման աղօթքին. ան անծա-
նօթին վրայ նետուած կամուրջն է, կախարդ թառերու հմայլով, աննիւթական
ըլլալու աստիճան: Ըստ Անտրէ Ժիտի, «գրականութիւնը գեղեցիկութեան նա-
խադասութեան խաշնի մը ենթարկել է իրականութիւնը, կարելի եղածին չա-
փով»: Եւ խաղաղականութիւններու և պատկերներու յառաջնադասումը մեղի չի
տանի իրականք լոյսին: Շատեր ալ լոյսին կ'երթան բայց քիչեր կը հասնին սա-
նոր: Անոնք կը խօսին լոյսէն, ստանք ճանշնալու յաճախ մտքին: Կը մեկնին
գաղափարներէ, դպրոցներէ, անոնց վրայ փակցնելով գուրսէն պատկերներ:
Մտքի Աթմանիան գիտէ իր ներքնայիններն ու զգացումները արուեստի լոյսին
քիւրէլ իրեն յատուկ արագայայտութեամբ:

Աթմանիան լեզուն խնթրի է: Գեղեցիկ լեզու մը ունենալը գրա-
ւէտ ըլլալ չէ անշուշտ, սակայն լեզու մը կազմակերպել և զայն գրականու-
թեան մեծարժէք գործիք մը ընելը ինքնին գրական աշխատանք է, մանաւանդ
մեր մէջ, ուր գեղարք է գրականութիւնը լեզուն ազատագրել: Ի վերջոյ պէտք
չէ մոռնալ որ լեզուն մարմինն է հոգիին և իրեն շէնք և արտայայտութիւն շատ
բան կրնայ գրանդել մեր էութենէն: Լեզուն միւս կողմէ ան խմորն է որ իր
վրայ կը կրէ ժամանակի և մտայնութեանց կնիքը: Բառերը ջիւղ և զգալարանք
ունին և կը ծառային իրար մարտկոցներ գաղափարներու: Գեղեցիկ է Սփիւռքի
կարդ մը կեդրոններու մէջ մշակուած լեզուն, օրինակ Փարիզի մէջ գրողներու
համանշաուր և ջիւղաւ արտայայտութիւնները, բայց ան կը հանգերձէ յաճախ
վարմիներ, որոնք քիչ անգամ մերը եղան:

Այսօր իսկ երբ կը բռնանք «Յեղին Սիրտը», «Հեթանոս Երգերը», և
«Հրաշալի Յարութիւնը», հպարտութեամբ և սիրանքով կը մտածենք անոնց՝
արանք իրենց պատերազմ արագան ուկրներէն ծորեցին այն դաշնակցութիւնը,
ուր ցեղը, ոգին և արուեստը իրարու եկան, իրեն յաղթանակ և վկայութիւն
մեր արժէքներուն: Երբ ցեղի մը հոգին շանցնիր իր գիրքերուն, այդ գիրքերը
հաղթել թէ կը պատկանին իրենց փոքրիկ ժողովուրդին: Սփիւռքի գրականութեան լե-

դուն չէ ազնատուած անշուշտ, ընդհակառակն ժամանակակից տիրող մեր մշակութիւններուն հետ չփոխելով իւրացուցած է որոշ ճիւղներուն և շնորհ, ոսկայն ոնոնց կարգին նաև հեռացած այն դուլէն և միգամածային արարչութիւնէն որ մեր ցեղին է, որ մեր անցեալին է և դարձած այսօր տոգոյն: Մեծարենց, Վարուժան և Թէքեան ուրիշ բան չըրին եթէ ոչ առնել այդ իսկութիւններէն չէթեր և անոնցմով կախարդած իրենց բառերը ստեղծել այն՝ ինչ որ պիտի մնայ իրենցմէ իրրի կերպարանք և արժէք մեր ցեղին: Տիկ. Մատի Աթմոնեանի քերթումները հայեցի աւաղանին մէջ ընդունած են իրենց մկրտութիւնը, կրօնելով Հայ Հոգիի միւսողին դրոշմը: Իր հաւատքը, հեռու մշուշէն, ջիղ ունի և իր ոգեկոչումները, անցեալէն թէ ապագայէն, կեանքի մետաղը կը բերեն մեղի, քնքուշ արտի մը թրթռացումներով:

Անձնական և ազգային լարին կից է ընկերային լարը իր քերթողութեան մէջ, որ կը բխի կեանքի և մարդոց հակադրութիւններէն, յարաբերութիւններէն մեծատունին ու չքաւորին, լուռ զանգուածներուն, որոնք կը թաւն կեանքի մութին և տիգմին մէջէն, կարմիր դրոշ պարգած, քաղցած, լըճուած ու արհամարհուած հայածական հզօրներէն դէպի անծանօթն ու անստոյգը վազուան:

Միւս կողմէն եսակեդրոն բանաստեղծուհիի մը հետեւ եմք, եթէ գէշ չի հնչեր բառը, որ համայնական ապրումներ երգելու պարագային խնկ կը մեկնի անձնական պագտումներէն: Իր ոգեկոչումներն ու անբնաճը, քաղցր ու թախծայի, անձնական այս շնչուած լարն է որ կը հնչեցնեն: Նկուն և ուժամեծ յոռետեսութեամբ կը նայի կիսոնքին: Բանաստեղծուհիին սիրտը ճանշցած է կեանքին դառնութիւնը և բնականաբար երազանքին կերթայ: Ապրում է պահեր, խորունկ սարսուռներով, ու յետոյ, ամայի Հոգիով, կը փնտռէ զանոնք և կը լեցուի անցեալով, ուր լացող դէմքեր կան պաշտելի և սիրփարար:

Հետաքրքրական ուրիշ յատկանիշ մը Տիկ. Մատի Աթմոնեանի դրականութեան մէջ այն՝ որ ո՛չ ընութիւնը, ոչ կեանքը, ոչ ալ բնականաբար կամ սէրը աւանդին չեն: Անոնք շատ յաճախ, կը ներկայանան միասին, տիրական ու շնչուած դիծով մը: Ստարութեան ցաւը և մեկտող սիրելիներու կսկիւր խորունկ է իր մէջ: Կեանքի վախճան հեռու, անոր խորունկ տենչանքը ունի, նախընտրելով պատրանքը իրականութիւնէն: Տոճիկ ապրումներու խուրց մըն է իր Հոգին: Հայաստանը իրեն համար տիեզերքի սիրտն է, ապրելու իմաստը, տեսելու կամքը: Մայրենի լեզուն, Հայ Եկեղեցին՝ կարօտի մարմնացումը իր սիրտին: Ան ներկայացուցիչն է կարօտախտէ տառապող իր սերունդին: Ընկերութեան սրտցաւ անդամ մը, որուն Հոգին կ'արլունի աշխարհի ցաւով:

Աշխարհը իբրեւ բանաստեղծ տեսնելու իր կեցուածքը անթերի է: Իր քերթումները լեցուն են անցեալ և ներկայ ղեղումներով, տեսիլներով և փոխաբերութիւններով: Բանաստեղծութիւնը Հոգիին պարն է որուն մէջ մեր իմացական բոյր տուրքերը կը խախտեն ներդաշնակ ներշնչումներով: Մատի Աթմոնեան իբրեւ բանաստեղծ ունի առաքինութիւններ՝ զորս մեր յետպատերազմեան զրոգներէն շատ քիչեր ունին: Զգացումներու ղեղում, խնամուած ոճ և իրեն յատուկ ինքնատպումներ: Հակառակ որ մեր դասական մշակոյթին կը յարի, արդիական շնչաւ մը կայ իր գրուածներուն մէջ, որ թէն չի նոյնաստի մեր նորագոյն քերթողութեան նորաստաց նկարագիրներուն, Թօնայեան, Սաբաֆեան և ուրիշներ, բայց մեզի չի նեղեր, թերեւ անոր համար որ իր գործին ընդմէջէն երկու մտայնութիւններն ալ զգալի են:

Բանաստեղծութիւնը չենք սահմաներ, վասնզի դժուար է միակարծիք ըլլալ: Սակայն սխալի մէջ չենք, երբ ընդհանուր տեսակետով մը պէտքեր

առջև նկատի ունենանք ամձնակաճ լարը և հանրային լարը: Եւ այս բաժանումը պարզ մեքենայան համար, վասնզի կը հաւատանք թէ բանաստեղծութիւնը մէկ է, բառին իսկ ստուգաբանական ճեշումով մեզի պարտադրուած: «Ստեղծում» որով բանաստեղծը մինչև քերթուածին զբուեւու ժամանակը իր նմանը չունեցող ապրում է և արտայայտութիւն: Սփիւռքի մեր քերթողները կը լրացնեն բանաստեղծութեան մէկ պայմանը միայն, անձնական ապրումի պայմանը: Կայ նաև ձևի պայմանը որ նոյնպէս կարևոր է: Մառի Աթմաճեանի քերթողութիւնը կը լրացնէ նուազագոյն չափով զոյգ այս պայմանները:

Սփիւռքի մեր քերթողներէն Բ. Թօփալեան, մեզի պիտի բերէր իբր ներքին տրամուծիւնը: Սարաֆեան՝ մերկութիւն, բրտութիւն և սինիզմը: Սակայն այս քիչ մը ջղուտ և կմախքային կերպարանքները շէին բխեր համայնական խորութենէ մը, ոգիէ մը, ցեղէ մը որ դիւցապներգութիւններու նկարագիրն է, այլ կուզային անձնական մտասկեռումներէ, կիրքերէ, անլի ճիշդ ինքնատիպ բլլալու ճիգէն: Մ. Իշխան՝ կարօտի և կորսուած գեղեցկութիւններու ձգտումը: Մառուկեան՝ հաղորդ Վարուժանեան պայծառատեսութեան, տաքութեան, բայց Սփիւռքէն մաշած թւերով և խղզուելու սահմանուած տաղնապով մը ձևի: Վահէ Վահեան՝ խորքի, մտածման, կառուցման լայն շնորհներով: Մառի Աթմաճեան իր մէջ ունի այս բոլորը, քաղցր ու հայեցի բնկալութեամբ:

Անշուշտ թէ քարոզի բաժին մը կայ իր քերթուածներուն մէջ, ինչպէս նաև թեթև յուճեմութիւն մը, որոնք կը բխին սակայն աւելի իր թևաւոր ըզզացումներէն քան բառեր մտրակող շաշիւնէն: Մեր ամենամեծ դրողներէն չաւտեր, Վարուժանէն սկսեալ, տուած են իրենց տուրքը այս տիրակալ իշխանին: Սակայն իրական արուեստագէտը վեր է նման բոլոր պայմաններէն: Մառի Աթմաճեանն ալ կրնայ ըսել Վերլենի հետ. «Ճիրդ գժարխտ եմ, տխուր քերթուածներ կը գրեմ, երբ երջանիկ» զուարթ քերթուածներ կը տողեմ, ես իմ բնապոս ունիմ իբրև կանոն»:

Բանաստեղծը սոխակի կը նմանի, բռած է պարսիկ մեծ սիրերգակը, որուն ախտոր վարդի փուշէն խոցուելէ վերջ կ'արձակէ իր սիրոյ և վշտի եղբայրական աւաչը: Մառի Աթմաճեանին սիրա արիւնոջ սլաքը իր բանաստեղծ հղբօր մօտէն է, որուն առթած վէրքէն դիտցած է յօրինել իր երգը, որ իբր խոր թրթրոացումներով կը յուզէ մեղ, մոռցնել ապու շափ արուեստի պայմանադրական պահանջները:

ԵՂԻՎ ԱԼԻ

